

hed" er det vanskeleg å sjå korleis den skil seg frå hovudstraumen i dansk og tysk filosofi i samtida, slik det for eksempel kom til uttrykk i Gunnerus og Pontoppidan sine vitskaplege skrifter om denne tematikken frå 1760-åra. For denne lesaren blir det litt uklårt kvifor Schmettau skulle fortene epitetet "opplysningsmanden", til forskjell frå andre som skreiv om teologi og filosofi i samtida. Ut frå den skildringa Glebe-Møller gir av Schmettau som ein sterkt kongetru fritenkar trur eg jo at Kants presise formulering i opplysningskriftet frå 1784 kan vere nyttig for å teikne profilen til, og vilkåra for, opplyst tenking under einevel-det: "Räsonniert, so viel ihr wollt, und worüber ihr wollt, aber gehorcht!" (resonner så mykje de vil, og om kva de vil, men adlyd!). Som kjent gir Kant Fredrik II, som Schmettau hadde gjort krigsteneste under og også omtalte som ein stor filosof, æra for å ha formulert desse orda.

Det siste kapitlet handlar om ein samtale Schmettau hadde med Jacob Nicolaj Wilse, som var prest i Spydeberg i 1776. Dette er jo ein spennande tekst som har mange parallellar til dei samtalanestren Balthasar Munter førte med Struensee fire år før, som altså var materialet for Glebe-Møllers første bok. Forfattaren gjer det klart at Wilses samtalereferat, som først vart publisert på dansk i 1792, ikkje er ordrett riktig. Han bruker likevel denne samtalen som ei hovudkjelde for kva Schmettau eigentleg meinte. Dersom ein les gjennom heile Wilses referat, er det jo tydeleg at det primært er ei kjelde til korleis vitskapsmannen og presten Wilse ønska å framstå offentleg, i ein periode han stadig søkte nye stillingar. Dei fleste av Schmettau sine innspel i samtalen er spørsmål som presten svarar på med bruk av Newton og samtiddig vitskapsteori. Slik sett framstår også dette samtalereferatet som ein viktig tekst for å undersøke kva som skil og kva som foreinte ulike posisjonar i den offentlege, vitskaplege samtalen på 1700-talet.

Det er som ein person som kan kaste nytt lys over historiske samanhengar av kulturell og politisk art at W. H. von Schmettau framstår interessant. Glebe-Møller har med denne lesevverdige boka gjort ein viktig innsats med å løfte han fram frå gløymsla. Både for norske og danske historikarar finst det her mykje materiale å arbeide vidare med.

Rolv Nøtvik Jakobsen

Stina Hansson, *Svensk bröllopsdiktning under 1600- och 1700-talen: renässansrepertoarernas framväxt, blomstring och tillbakagång* (Göteborg: Institutionen för litteratur, idéhistoria och religion, Göteborgs universitet, 2011). 526 s.

Stina Hanssons nya litteraturvetenskapliga studie är en statistisk och kvalitativ analys av ett kronologiskt urval tryckta svenska bröllopsdikter från cirka 1600 till cirka 1800. Hon fokuserar i denna perspektivrika undersökning framför allt på två aspekter av bröllopspoesin, dels på dess väg från klassicism till förromantik, eller, med en annan terminologi, från repertoardiktning till verkddiktning, dels på "sambandet mellan repertoarerna och muntlighetens successiva tillbakagång inom det litterära systemet" (s. 13 f.). Författaren, som med en rad böcker och skrifter har etablerat sig som en inflytelserik forskare på det tidigmoderna fältet i Sverige, knyter härvidlag an till ett tidigare arbete, *Från Hercules till Swea: det litterära systemets förändringar* (2000), där litteraturens strukturella omdaningar förklaras med en långsam övergång från just en repertoar- till en verkddiktning.

Termerna repertoardiktning och verkddiktning har myntats av Horace Engdahl, som i *Den romantiska texten: en essä i nio avsnitt*, diss. 1986, s. 37, beskriver repertoaren – den mest produktiva av termerna – som "ett förråd av material och tekniker, genom vilkas mellankomst verk-

ligheten på sätt och vis redan är förvandlad till poetiska halvfabrikat, och många av konstutövarens val är gjorda åt honom på förhand". Till repertoaren räknar Engdahl "retoriken, de versifikatoriska och grammatiska reglerna och genrekonventionerna [samt] ett antal kulturellt centrala stoffkretsar, framför allt antikens mytologi, den klassiska världens geografi och historia, herdefiktionens landskap och persongalleri, den officiella historieskrivningens fosterländska hjältefigurer samt bibelns gestalter, som dock utnyttjades sparsamt." Hansson framhåller att det för 1600-talets del "behövs några modifikationer: den näst sista kategorin [i Engdahls uppräknings] hade ännu inte hunnit bli repertoarstoff och den sista var ännu ymnigt förekommande" (s. 17). Hon accentuerar att repertoaren lärdes ut i skolan, "från elementar- och upp till universitetsnivå" (s. 16), där de blivande poeterna fick den till livs "genom repetition och övningsuppgifter" (s. 18) och att de senare drog nytta av den som författare. Repertoaren kan alltså beskrivas som en historiskt-kulturell och retoriskt präglad erfarenhetsbank som de bildade kretsarna ägde gemensamt och som de fritt disponerade idé- och stoffkapitalet i.

Metoden att analysera bröllopspoesin utifrån repertoartanken har uppenbara fördelar. I bröllopsdikningen fanns många återkommande teman, och som Hansson tydligt visar, både i *Från Hercules till Swea* och i den nya boken, behöver två texter som behandlar samma ämnen eller teman och som uppvisar långtgående likheter inte ha några genetiska samband. Inte sällan är skälet till att de påminner om varandra att de är produkter av repertoaren (se till exempel det belysande resonemanget på s. 172–184). Det som i en yngre text kan se ut som en hänvisning till en äldre text kan ofta förklaras med att den äldre och yngre författaren har använt den gemensamma repertoaren.

De svenska samlingarna av tillfällestryck är gigantiska, och ingen vet exakt hur omfattande de är. Kvalificerade beräkningar och uppskatt-

ningar har gjorts, men beståndet har aldrig räknats; det vore en närmast omöjlig uppgift. Därför begränsar sig Hansson, inte bara genom valet av studieobjekt – jämte bröllopsdikerna skrevs det andra sorters tillfällespoesi, framför allt akademiska gratulationsverser och kolossala mängder begravningsdikter – utan även genom att välja ut och studera ett mindre antal tidrymder: (1) sent 1500-tal fram till 1659, (2) 1670-talet, (3) 1690-talet, (4) 1720-talet, (5) 1750-talet och (6) 1790-talet. Materialet har hämtats från ett forskningsbibliotek, Carolinabiblioteket i Uppsala, där bröllopsdikerna, gratulationsverserna och begravningsdikterna är bundna tillsammans; inalles rör det sig om 8 800 tryck i oktav-, kvarto- och folioformat, varav bröllopskrifterna utgör en knapp tredjedel, närmare bestämt 3 115 nummer. (I beståndet finns tre bröllopskrifter från det sena 1500-talet, 80 stycken från tiden 1600–1649, 70 från 1650-talet, 287 från 1670-talet, 417 från 1690-talet, 1 126 från 1720-talet, 983 från 1750-talet och 149 från 1790-talet.)

Bröllopskrifterna – som kunde innehålla flera dikter av olika författare och vara skrivna på olika språk – trycktes i små upplagor om cirka hundra exemplar; tanken var att bröllopsgästerna skulle få varsitt. Ofta står författarnamnet under dikten, men ibland finns ingen författarangivelse utan endast initialer, eller underskrifter (med initialer i fetstil) av typen "En som Ingen Hustru Hafwer" eller pseudonymer som "En bekant ifrån America". Inte sällan lyckas Hansson attribuera sådana poem till någon diktare från det aktuella decenniet. Även helt anonyma dikter förekommer och är särskilt vanliga under 1790-talet. Dikterna innehåller lyckönskningar till brudparet om välgång i livet. Så här formulerar sig exempelvis Niclas (Nils) Keder i en dikt från 1690-talet:

Gud unn' Eer bägge två så många
Glädie-Daar/

Som hela Brunkeberg små stenar i sig
haer!
(s. 270)

Detta är, noterar Hansson, ett prov på ett smått originellt bruk av omöjlighetsfiguren *adynaton*, som var särskilt vanlig i kärleks- och bröllopsdiktningen. Figuren kännetecknas av att ett antal orimligheter räknas upp. Det är frågan om ett hyperboliskt uttrycksätt: någontings värde framhävs genom en uppenbart överdriven jämförelse med någonting oerhört stort. (Det är ju en omöjlighet att brudparet skall leva i lika många dagar som det finns stenar i Brunkeberg.)

Hansson jämför frekvensen av bröllopsdikter med de två andra slagen av tillfällespoesi och kommer fram till att gratulationerna från början var den största kategorin, med en andel på 50 procent fram till 1630-talet (andelen minskade därefter stadigt från period till period, ända ner till fyra procent under 1790-talet). 1640–1659 blev begravningsdiktningen den största kategorin, med en andel på 50 procent eller mer, och den var även störst under alla senare perioder. Allra starkast stod begravningspoesin på 1790-talet, då den utgjorde drygt två tredjedelar av den totala tillfällesdiktningen i Hanssons textkorpus. Detta kan förvåna, påpekar hon, eftersom begravningsdiktningen hade utsatts för hård kritik redan på 1750-talet (då Olof von Dalin i ett anförande i Vitterhetsakademien kritiserade tidens usla tillfällespoeter), en kritik som sedan kulminerade i Johan Henrik Kellgrens kända generalangrepp i *Stockholms Posten* 1778–1783 på de så kallade rimkräken. Bröllopsdiktningens andel låg sedan fram till 1600-talets slut på mellan 25 och 35 procent; störst var den på 1720-talet med strax under hälften av det sammantagna antalet tillfälleskrifter, och på 1750-talet sjönk den något för att på 1790-talet inte ens nå upp till en femtedel (s. 458 f.).

Bakom ökningen av antalet bröllopskrifter fram till 1720-talet urskiljer Hansson

tre huvudfaktorer. Den första är att svenskan i stället för latinets gradvis blev dess huvudspråk. Från tiden fram till 1659 finns bara ett fåtal skrifter helt på svenska; på 1670-talet låg andelen svenska dikter på hälften av beståndet, på 1690-talet på 84 procent och på 1720-talet på 90 procent. Den andra är att bruket att skriva bröllopspoesi börjat sprida sig över landet – från de lärda universitets- och gymnasie-miljöerna till Stockholm, och därefter från huvudstaden till mindre orter, också till städer på landsbygden. En tredje faktor bakom tillväxten var att bröllopsdiktning snart kom att intressera mottagare som tillhörde andra grupper än de traditionella, vilka främst utgjordes av så kallade ofrälse ståndspersoner, i synnerhet präster och skolmän. Dessa förblev visserligen den största mottagargruppen under samtliga undersökningsperioder men fick allt oftare sällskap med mottagare av andra stånd, till exempel borgare. De högdliga och adliga mottagargruppernas andel låg stadigt på 10–15 procent för samtliga undersökningsperioder, vilket är värt att notera, framhåller Hansson, eftersom det i forskningslitteraturen ofta sägs att tillfällesdiktningens framgångar berodde på att den successivt kom att innefatta allt fler mottagare ur de bägge högsta stånden, något som alltså inte är fallet här.

Urvalsmetoden, för att återgå till den, innebär således att många decennier har måst lämnas obeaktade: 1660-talet, 1680-talet, 1700–1719, 1730–1749 och 1760–1789. Kanske kan någon annan forskare – eller Hansson själv – i framtiden utforska dikterna från de perioder som inte kommit med. Inte minst poemen från åren 1700–1719 skulle vara intressanta att analysera eftersom de nära nog exakt sammanfaller med Karl XII:s regering och det stora nordiska kriget. Trots att det var en orolig tid präglad av pest, svält och örlog var det samtidigt ett i hög grad intressant skede, inte minst litterärt. Hur speglades kriget och den ekonomiska nedgång som det medförde i tidens bröllopsdikter? Hur reflekterades de nya

strömningarna inom filosofin, religionen och naturvetenskapen i bröllopspoesin? Som läsare av denna imponerande och grundlärda studie grips man ibland av en känsla av att någonting betydelsefullt saknas, och en nyfikenhet väcks på frågor som dessa. Det stora nordiska kriget urskiljs av Hansson som huvudtema i många dikter från 1720-talet, trots att det alltså avslutades 1721 med freden i Nystad. Detta är fascinerande, men hur vanligt temat var och vad som utmärkte det under de två decennier kriget verkligen pågick är om möjligt ännu intressantare.

Vidare undrar man över enskilda författares insatser som bilägerspoeter. Vad utmärker till exempel Olof Wexionius, Jacob Freses, Olof von Dalins och Carl Michael Bellmans bröllopsdiktning, för att bara nämna fyra av de många författare vars verk inte har kommit med? Wexionius var verksam som tillfälles- och bröllopspoet framför allt under 1680-talet, Frese var verksam på fältet åren 1708–1729, Dalin bland annat på 1730- och 1740-talen och Bellman på 1760-, 1770- och 1780-talen. Frese finns med i undersökningen men är bara representerad med två dikter från 1720-talet (se s. 326 f. och s. 372), vilket är att beklaga eftersom några av hans främsta bröllopsdikter tillkom under andra hälften av 1710-talet.

Det läsaren emellertid framför allt frågar sig är om författare som Dalin och Bellman var med och *omformade* repertoaren. Det finns skäl att anta att dessa stora och betydelsefulla diktare fick repertoaren att rotera en aning, att de satte sitt signum på den genom att förändra dess innehåll – och att de genom sådana manövrar påskyndade dess övergång från reper-toar- till verkdiktning.

Decennienedslagen skapar ibland problem när generella slutsatser skall dras. Hansson skriver till exempel att det i de förromantiska skrifterna från 1790-talet finns ett överflöd av typografiska tecken, avsedda att signalera starka emotioner. Därom är forskarna eniga. Dock menar hon att dessa ”nya drag” i första

hand har nått de svenska bröllopsdiktarna ”via författare som Schiller och Lidner” (s. 421). Men det retoriska greppet *aposiopes*, som ofta visualiseras med tankstreck och andra grafiska markörer och som kännetecknas av att dikta-ren förstummas av stark känslorörelse och för stunden tvingas avbryta skrivakten, finns redan hos en svensk diktare som den ovan nämnde Wexionius, verksam under 1680-talet, ett decennium som alltså inte undersöks av Hansson. I sin långa alexandrindikt ”Melancholie” av år 1684 tvingas diktjaget mer än en gång hejda sig på grund av att det övermannas av alltför melankoliska känslostormar.

Hur skulle man då ha kunnat gå tillväga för att undvika den en smula arbiträra urvals-metoden, en metod som för övrigt inte vetenskapligt motiveras av författaren? Ett tillvä-gagångssätt som möjligen hade varit bättre, hade varit att bläddra igenom och under vägen göra nedslag i *bela* beståndet av tillfallestryck på Carolina, från det slutande 1500-talet, då man först började författa bröllopskrifter i Sverige, och fram till 1799. En grov beräk-ning inledningsvis i projektet hade kunnat ge vid handen ungefär hur många skrifter det allt som allt kunde röra sig om; därefter hade till exempel var femte dikt kunnat ha valts ut till studien. Fördelen med den metoden är att den ter sig mer rättvisande: lika stor procent dikter kommer med i studien från varje år och från varje decennium. Eftersom det då är slumpen som styr urvalet har alla författare teoretiskt en lika stor chans att komma med och få sina verk analyserade – något som nu alltså inte blir fallet då, exempelvis, diktare som Lucidor och Niclas Grijs i stället finns representerade med väldigt många dikter i det bestånd från 1670-talet som sätts under Hanssons lupp.

Vidare är det synd att författaren begrän-sar sig till enbart tryckt material, eftersom många dikter från de sekel i svensk litteratur-historia som undersöks endast är tillgängliga i handskrift. Här har inte minst handskrifts-samlingarna i Uppsala universitetsbibliotek

mycket att erbjuda, särskilt de Palmskiöldska och Nordinska, som innehåller mängder av tillfälleslitteratur från 1600- och 1700-talen. Men även i de gamla stifts- och gymnasiebiblioteken finns många unika handskrivna skatter att förhålla sig till.

En fråga som jag ställer mig är om bröllopsdikerna genremässigt alltid är att betrakta som enbart bröllopsdikter, eller om bröllopspoeterna ibland även diskuterade andra – dolda eller underliggande – frågor som i så fall fick härbärgera ett idéinnehåll som var oväntat i detta specifika sammanhang. Sophia Elisabet Brenner smög, som Ruth Nilsson utrett i *Kvinnosyn i Sverige: från drottning Kristina till Anna Maria Lenngren*, diss. 1973, ibland in feministiska (och därmed politiskt syftande) kommentarer i sin tillfällespoesi. I djurgravpoesin, som jag själv ägnat en studie, var det snarast mer regel än undantag att smussa in oförmodade ståndpunkter; denna på ytan bagatellartade diktning var inte bara en övningsarena för poeten och ett sätt att visa sin lärdom, spiritualitet och formuleringsförmåga, utan den rymmer ett sprängstoff som kunde användas både karriärmässigt och politiskt.

Det finns även exempel från bröllopsposens område där den, på liknande sätt, har tagits i beslag och använts för att föra fram oväntade åsikter, i detta fall politiska ståndpunkter. I sitt arbete *Strickerska bröllopsverserna: slagträ mellan hattar och mössor. Något om frihetstidens politiska stridigheter* (1994), som inte tas upp i Hanssons bibliografi, visar Janne Charlesen detta. Under frihetstidens sista år, på 1760-talet, författade hattsympatisören Johan Stagnel (1711–1795, för övrigt bror till Erik Johan Stagnelius farfar) anonymt en bröllopsdikt till Johan Christopher Stricker (1726–1792) och Ulrica Elisabet von Hauswolff, utformad som ett grovt angrepp på det regerande mösspartiet. Dikten trycktes 1768 i Kalmar och utkom sedan i två nya, storsäljande upplagor i Stockholm. Efter några raders läsning står det klart att syftet med dikten – som följdes

av flera motskrifter och genmälen av författaren – egentligen inte var att uppmärksamma brudparet, utan att kritisera ett politiskt parti. De strickerska bröllopsverserna väckte stor uppmärksamhet i samtiden och är sedan länge kända, se till exempel P. G. Berg och Wilhelmina Stålberg (utg.), *Anteckningar om svenska qvinnor* (1864–1866), s. 173.

Frågan om några av dikterna i Hanssons material uppvisar liknande drag – och ifall några av dem innehåller anspelningar på politiska eller andra, genremässigt icke-specifika, spörsmål – ställs inte. Ett antagande, som hade kunnat prövas, är att någon diktare från 1750-talet (ett decennium som undersöks av författaren) ägnade sig åt politisk polemik av något slag, till exempel i syfte att undgå censuren. I och med tryckfrihetsförordningen 1766 avskaffades censuren (utom för teologiska skrifter, där censorerna fortfarande hade rätt att ändra i texterna och även beslagta skrifter som de av olika skäl inte ville skulle komma i allmänhetens händer). Tryckfriheten inskränktes dock igen redan 1772. Under 1750-talet granskades således alla texter innan de befordrades till trycket, och ett sätt att överlista *ensor librorum* var att skriva en dikt i ett oskyldigt ämne och strö in mer eller mindre kamouflerade subversiva kommentarer. Över huvudet skulle jag gärna ha sett mer av kontextualisering i denna studie. Hansson urskiljer intressanta teman som hon knyter till reper-toartänkandet, till exempel "Orätt och rätt gifte", "Astrilds makt", "Brudgummens namn" och "Antika berättelser", men vilka implicita ämnen som dessa texter eventuellt härbärgerar, vilka dolda anspelningar på samtidspolitiska händelser som eventuellt går att frilägga i texterna, utreds inte.

Mina undringar till trots är detta, som nämnts, en på flera sätt imponerande studie. Arbetet är resultatet av en stor forskarinsats som det är en glädje att ta del av. Författaren har gått sorgfälligt tillväga och resultaten som presenteras är värdefulla. Här har en grund

lagts för framtida forskning om svensk bröllopsdiktning och om tidigmodern svensk litteratur i stort.

Daniel Möller

Alexandra Heidle & Jan A. M. Snoek (eds.), *Women's Agency and Ritual in Mixed and Female Masonic Orders*, Text and Studies in Western Esotericism 8 (Leiden & Boston MA: Brill, 2008). 436 s.

Jan A. M. Snoek, *Initiating Women in Freemasonry: The Adoption Rite*, Text and Studies in Western Esotericism 12 (Leiden & Boston MA: Brill, 2012). 550 s.

Ordenssällskap betraktas i dag som ett exklusivt manligt fenomen. Men i takt med att 1700-talets ordenssällskap har börjat undersökas så har kvinnors delaktighet kommit att uppmärksammas. Sällskap som Mopsorden och Ordre de la Félicité är sedan tidigare kända för att de engagerade många kvinnor och män i flera europeiska länder. Men att kvinnor även organiserade sig som frimurare under 1700-talet är mindre känt. Förklaringar kan ligga i att tidiga grunddokument, både James Andersons *Constitution* (1723) och Andrew Michael Ramsays *Discours* (1736) exkluderar kvinnor explicit. Rörelsen kom emellertid tidigt att öppna sig för kvinnor, om än i olika omfattning i olika länder. Här recenseras de två första och större vetenskapliga skrifterna där uppkomsten av detta helt kvinnliga eller samkönade frimureri står i fokus för undersökning.

I samlingsvolymen *Women's Agency and Ritual in Mixed and Female Masonic Orders* (2008) skildras kvinnlig ordensaktivitet under tre sekler. Jag begränsar mig här till introduktionen och de tre första artiklarna som rör 1700-talet. I förordet slår Snoek fast att kvinnors delaktighet

var anmärkningsvärt stor med ett otal bevarade rituella system – samkönade eller enbart för kvinnor – från 1750-talet och framåt. Själva introduktionen ger i sin tur en kronologisk redogörelse för frimureriets framväxt under 1700-talet, särskilt de kvinnliga så kallade adoptionslogerna. En sådan loge, i regel startad av kvinnor, var en närliggande manlig loge förpliktad att adoptera, det vill säga ställa under sitt beskydd, varefter män och kvinnor samspelade i ceremonierna. Snoek ger i introduktionen även översikter över kvinnligt frimureri under 1800- respektive 1900-talet.

I artikeln "The Grand Lodge of Adoption, *La Loge de Juste*, The Hague, 1751: A Short-lived Experiment in Mixed Freemasonry or a Victim of Elegant Exploitation?" beskriver Malcolm Davies tillkomstshistorien kring *La Loge de Juste*, den första dokumenterade adoptionslogen (redan 1745 hade dock en form av samfrimureri omnämnts i den vitt spridda avslöjarskriften *L'Ordre des Franes-Maçons trahi et les secrets des Mopses revelé*). Denna nederländska loge skapades av sju män men rekryterade både män och kvinnor, i huvudsak från två sfärer: högadeln och Comédie Française. Logen lydde under nederländska storlogen och ritualerna – den äldst bevarade från 1751 – hämtades från England eller Frankrike. Logen bildades under tiden för övergången från republik till monarki. Malcolm Davies visar att greve William Bentinck (1704–1774), drivande monarkistisk politiker och upplysningsman, var logens centralgestalt. Den teaterintresserade Bentinck rekryterade logemedlemmar bland skådespelare (lågstatusyrke) i Comédie Française, ett teaterkompani som han hyrt in till sin egendom.

Davies anslår även ett ekonomihistoriskt perspektiv, villkoren för logens ekonomiska och numerära tillväxt. Han visar övertygande hur logen genom grundläggarnas insatser, försäljning av skrifter, receptionsavgifter och särskilda donationer byggde upp en stabil ekonomi och investerade i regalier och inventarier.